Є в Кирила город — картоплю садить та копає разом із жінкою, трохи цибулі має з грядок, соняшники родять, квасоля. Звісно, без буряків не обходиться (чи собі в борщ накришити, чи свині дати), без гарбузів, без капусти. Город городом, та якби в Кирила цвинтар забрали, то половина доходів йому урвалася б. Сторожує він біля цвинтаря. А доходи — і не питайте, бо коли з розумом уміти жити, то навіть з голого-голісінького можна щось ізняти й на себе одягнути.

Споконвіку рід Кирилів сидів біля цвинтаря. Коли щось там у хаті зогниє чи перехнябиться, то підправлять, підлагодять — от вона хоч і хилиться сюди чи туди, зате не падає. Хіба що потроху в землю вгрузає, наче баговиння її засмоктує. А сторожував раніше на цвинтарі дід Пуркун, невисокий, чорнющий, з малою головою, на якій лапаті вуха скидались на відстовбурчені лопухи. Поміж могилами він сіно косив, його вистачало не тільки для своєї корови, а й людям продавати. А що цвинтар од поля був обкопаний, то по ровах він гарбузи сіяв і тютюн. І виходило так, що він дбав не про спокій померлих, а про своє. Дітлахів же, які навідувались зривати вишні на цвинтарі, ганяв страшенно, і вони боялись його, як вогню. Навіть коли в селі здибали, то обходили боком. Люди з Пуркуна дивувались, та й сердились на нього, проте ніхто нічого йому не казав. Бо скажи, а він тоді за могилою твого дядька чи дядини зовсім не дивитиметься, а то вискубе траву не тільки поблизу могили, а й на ній.

Хоч як добре старому Пуркунові не велось, а й він нарешті упокоївся. Ховати його зібралось чи не всеньке село, грала духова музика з цукрового заводу, були промови, і старі баби голосили так, як не голосили б і за добру плату. Кирило теж був на похороні, потім на поминки ходив, а ввечері жінка сказала йому:

— Отак живе людина, живе й не знає...

— Вже ж,— погодився чоловік.

— Господи! — зітхнула жінка.

— Вже ж,— погодився Кирило.

А на ранок, навіть не поснідавши, подався до сільради. Головував у сільраді якийсь далекий Кирилів родич, а що був із молодих, з теперішніх, то Кирило не дуже з ним і знався. І не тому, що не хотів, а якось не виходило. Зустрілися з родичем у коридорі — саме стояв у кутку й пив воду з цинкового відра. Металева чашка була прикута до стільця ланцюжком, і на ньому тремтіло кілька краплин.

— О, здоровенькі, дядьку! — привітався молодий голова, поглядаючи на Кирила чи то приязно, чи то лукаво.

— Доброго дня,— відповів якось неохоче Кирило.

— Чого це ви раптом до сільради? То не ходили ніколи, не ходили, а це...

— Настанови мене сторожем на цвинтарі.

— То будьте, дядьку,— просто сказав голова, ніби в нього було це давно вирішено.

Кирило недовірливо подивився на нього — чи не жартує — й мовив:

— Пуркун же помер, то місце звільнилось.

— Будьте, будьте, дядьку,— всміхався голова.

— А ніхто не просився? — ніяк не міг повірити своїй удачі Кирило. Слід було б повернутись і піти, подякувавши, а він усе тупцяв у півтемному коридорі сільради, схожому на сіни.

— Ніхто. Добре, що ви самі. А то знаєте, який тепер народ.

Кирило поглядав з недовірою.

— Народ як народ,— пробурчав.

— А вам, дядьку, й справді зручно буде. Хата ваша поряд, ви завжди дома, роботящий, толковий.

Кирило розчулився. Узяв родичеву руку, стиснув її.

— Та я ж... Та мені... Ех, що там говорити. Одним словом, не підведу, будь певен. Чи я не знаю, що й до чого? Знаю! А тобі вже віддячу!

— Та що ви!.. Кажу ж вам, що ніхто б, либонь, сам не погодився, а тут ви...

Ішов Кирило додому й думав: "Хоч і з молодих, та свого не підведе, кров свою чує. Якби чужий, то й не підступився б до нього, бо для рідні беріг — би місце, а цей мені віддав. Ще й подякував, бач, що сам прийшов. Е-е, підхід знає, з хитрих, з отих, мабуть, що пальця в рот не клади".

Хоч біля цвинтаря жив і бував там часто, та з сільради пішов не додому, а на цвинтар-таки. Й чи не вперше (а мабуть, таки вперше) почувся тут господарем. Знав, що могили ці всі — його, що хрести й надгробки — теж, він за них відповідає. Помітив чиюсь корову, яка перелізла через рів і паслась на конюшині, і взявся шукати хворостину. Вигнав худобу, а застерігши в житі двох дітей-пастушків, що читали книжку, підійшов до них сердитий.

— То ви отак скот пасете? То ви скот по душах пускаєте топтатись? На перший раз прощаю, а вдруге займу — й тільки побачите! Чого мовчите? Указаній не знаєте?

Діти звелись і відійшли трохи вбік. З осторогою раз і вдруге оглянулись на Кирила. Він кинув їм похмуро в спини:

— По книжках жити вчитесь, а худобу пасти не навчились. Того в книжках не написано!

Ходив поміж могилами. Перед однією зупинився, навіть голову схилив шанобливо. "Корзун Денис Потапович" — написано було на блискучій металевій дощечці, прикріпленій до обеліска. Живий був — усі Денисом Потаповичем називали, й помер, то інакше назвати язик не повернеться. І не посідав чоловік високого місця, всього лише на питлі працював у районі. Ти йому привезеш мішечок пшениці, а він тобі поміняє її на питльоване борошно. Ото й усе, здається, а що таки вмів Денис Потапович міняти, то вмів. А тепер чи розучились, чи не хочуть, дрібні якісь пішли повсюди кадри. І хотів би когось поважати, хотів би на когось побожно глянути, а хіба поважатимеш, хіба дивитимешся, коли воно навіть украсти не вміє так, як слід, а коли вже одважиться вкрасти, то неодмінно попадеться, і диму тоді, звісно, більше, аніж вогню.

Ходив по цвинтарі й відпочивав душею. Бач, яке воно, життя. Сьогодні ти когось ухопиш за горло, кріпко тримаєш, не даєш дихнути, а завтра вже по тобі відспівали, а той, кого ти за горло тримав, живе й радується. Тьху, прости господи! Й навіщо така несправедливість? Хай би те, що вміє пристосуватись чи викрутитись, жило б собі вічно, а нездарам різним навіщо ж і мучитись?

Щасливу подію слід було відсвяткувати. Не був Кирило п'яницею ні замолоду, ні тепер, та іноді дозволяв собі випити. Й не тому, що хміль полюбляв, ні — горілка збуджувала його думки, вони приходили такі різні, що він і радувався їм, і дивувався з них.

— Ну, жінко,— говорив того вечора, сидячи на покуті й погладжуючи пальцями надпиту пляшку,— тепер не пропадемо. Ото скажи правду,

який я в тебе чоловік? Чи бувало так, що я щось хотів, а не міг зробити? Бувало?

— Де там! — щасливо всміхалась жінка.

— Пам'ятаєш, була ти ще дівкою, а я до тебе ходив? Не було в мене чобіт, а страх як хотілося мати! Ти вже не питай, де я дістав отого бичка, за якого справив собі обнову, а таки справив! Чи ось тепер — тямиш?

Жінка сиділа біля нього, підпирала долонею щоку і вдоволено всміхалась.

— А Пуркун! Цвинтар біля нашого городу — мало не наша земля, а він сіно і вдень, і вночі носить додому у рядні. Якби ти знала, скільки він моєї душі переносив!

— Тепер не понесе,— докинула жінка.

Кирило ще випивав чарку, міцно стискував кулаки, сидів так, насуплений, потім нюхав один кулак, другий — і махав перед собою, наче погрожував невидимій армії своїх ворогів.

— Еге, думали, Кирило — ніщо, кізяк засохлий, що й ногою копнути його не захочеш, а тепер ніхто без мене не обійдеться. Хай спробують обійтись! Бігатимуть, проситимуть, щоб могилу викопав, щоб копачів покликав. А нехай хтось не додумається довідку від лікаря взяти, хай!..

Прогупало попід вікнами, й Кирило хутенько сховав пляшку під ослін. Проте гупотіння одпливло, ніхто не постукав і не зайшов, то Кирило знову виставив горілку.

— А дзуськи, щоб я кого вгощав! Тепер мене мусять пригощати, а я не з кожним пити стану. Хіба що з потрібною людиною.

І хоч не дуже йому того бажалось, а вже так вийшло: став чекати, хто ж помре. Та ні, зовсім не хотілося, щоб умирали,— хіба в нього таке серце черстве? — та коли вже в тебе робота така, то мусиш її спольняти. Хоч і був сторожем наставлений, то поки не прийшли й не покликали, щоб яму з копачами викопав, поки на перші поминки не позвали, то який ти сторож? Якщо своє діло спольнятимеш, якщо люди бачитимуть твою роботу, отоді й сторож.

Минув тиждень. Там справили родини, там оженився хтось, із машиною перекинулись біля ставу... Але перекинулись благополучно, шофер руку вивихнув, а решті нічого, тільки перелякались. Кирило прислухався до балачок — може, хто добряче забився? — так ні. Й роздумувати почав, у кого яке здоров'я. У Степана-бухгалтера начебто плохеньке, але ж він уже й жінку свою пережив, котра ніколи на здоров'я не скаржилась. Він тобі ні важкого не піднесе, ні чарки не вип'є — любить себе чоловік, боїться за себе. Стара Явдоня, котра одного свого півня шість разів на базар носила продавати (так і не продала, бо шкода стало, то він перегодя здох), вже ледь по світу ходить. Але ж скільки Кирило себе пам'ятає, то вона завжди так і ходить! Михайло Безніс по лікарнях вилежується щозими й щоліта, про нього держава піклується, бо дуже покалічився на фронтах. Товариші його зразу згинули хто де, а цей прийшов додому, і хоч на тілі живого місця не було, проте тягне й досі, ніби камінну ниву оре... На кого оком не кинь — то або при здоров'ї такому, що вистачить не на один вік, або ж так боїться вмерти, що, дякуючи своєму страхові, протримається до ста год.

Тьху, прости господи!

Минув ще тиждень.

— Щось я не пойму це літо,— скаржився якось Кирило своїй жінці.— Якесь воно таке вже тепле, таке погоже, що аж із душі верне.

Жінка ке знала, що має на думці чоловік, тому тільки непевно схитувала головою і не обзивалась.

— Той рік яке було літо? Ні тобі з хати вийти, ні врожай обмолотити. Воно хоч і трудно, звісно, але ж не нудно. Тітку Олексючку пам'ятаєш? Така ж була дорідна баба, така кругла, така пиката, а перескакувала калюжу, посковзнулась, упала — через тиждень і поховали.

— Царство небесне...

Ген-ген під осінь переставилась зовсім стара баба. Вона вже так рідко виходила зі своєї хати, що про неї забули — є така чи немає. Кирило, почувши новину, спершу зрадів, а потім, злякавшися своєї радості, перехрестився. Бо що не кажіть, а горе є горе — твоє воно чи чуже, велике чи маленьке. Спершу хотів навідати покійницю, та передумав. Ото нехай спочатку до нього прийдуть бабині родичі або сусіди, нехай він з копачами (а хто в них за копачів — брати Сядристі, вже старі обоє, а все життя тільки те й роблять, що копають) своє діло доведе до пуття, потім уже... Розмірковував, де б це ту могилу копати. Баба, звісно, людина, але ж... непомітна, зовсім нікчемна, так наче її й не було. Можна будь-де поховати, в якомусь закутку глухому,— там їй лежатиметься спокійно, ніхто не заважатиме.

Проте чомусь не йшли по нього, і настрій у Кирила став підупадати. Щоб трохи заспокоїтись та розважитись, .перейшов свій город і ступив на цвинтар — тут завжди почувався як на власному обійсті. Тільки-но шанобливо схилив голову біля Дениса Потаповича й зразу ж підвів її — як завмер: неподалік лежала на траві свіжа земля, а брати Сядристі стояли в ямі вже по пояс.

— Господи поможи,— мовив, не знаючи, що слід у таких випадках казати.— Це на кого ви копаєте? На бабу?

— На бабу,— відповів молодший Сядристий, і обидва вони випростались, пильно дивлячись на Кирила. Молодший був розповнілий, з одвислими губами, а старший — щупленький, з випнутими вилицями — виглядав проти нього хлоп'яком.

— Як же це?.. Бумажка з лікарні є?

— Показували...

— Що ж там стояло? По закону? Печатку бачили?

— Бачили.

Кирило обійшов навколо ями й запитав ображено:

— А мене ж чому не покликали?

— Та думали, що самі нас побачите й прийдете,— просто відповіли Сядристі.— Ви ж не за горами, а через город.

Відповідь трохи заспокоїла Кирила, отже, про нього не забули, сподівались, що сам прийде.

— А хто сказав, щоб тут копали?

— Родичі просили, щоб коло діда.— І молодший показав заступом на зарослий горбок.

— У всьому має бути лад,— вкрадливо почав Кирило.— Хіба можна копати хтозна-де? Там, де слід,— там і копати. А то ж так усе на світі переплутається.— Він поглянув на могилу Дениса Потаповича.— Було б зайти до мене, подумали б...

— Таж дід осьдечки лежить,— і молодший знову тицьнув заступом у бік горбка.

— Дід, звісно, лежить, та хіба старій тепер не однаково, біля кого упокоїтись?

А далі в Кирила все велось так, як слід. До нього приходили, з ним радились, він завжди мав чесно зароблену чарку. Й хоч пити любив не дуже, проте не відмовлявся, бо чого ж мало пропадати. Поступово він поповнів, очі заплили сальцем, став благовидний, аж наче лагідний. Хіба що погляд іноді так зблискував, ніби в зіницях отрута вистоювалась. Траву на цвинтарі жінка де серпом вижинала, а де він сам косою скосив у цьому році — й не пішло добро мимо рук. У наступному році так само. Й дітлахів од вишень одганяв, бо навіщо сіно витоптувати. А коли могилу свіжу копали, то жаль його брав: збавляли хоч і малий клин паші, а таки збавляли!

Син Кирилів робив у райцентрі на паровозоремонтному заводі, то навчився там виготовляти оградки. Спершу ті оградки виходили в нього абиякі, та згодом наловчився. Стояли вони в Кирила на подвір'ї, галуззям прикриті, й він оддавав їх не тільки добрим людям, а й за добру плату. А якщо поважав кого, то — ще до живого — приходив і казав:

— Маю гарну оградку...

— Нащо ж вона мені? — дивувався чоловік.

— Та візьміть, бо не завжди ж такі трапляються. Сьогодні лежить, а завтра з руками відірвуть.

— Що ж, нехай полежить — подорожчає.

— Хотів щось добре для вас ізробити, а ви...

Одна оградка в Кирила була по-справжньому гарна.

Подумав навіть, чи не для себе лишити. Й хоча мав серце черстве, та захотілось щось добре для брата Лавра зробити. З Лавром вони чи то посварились, чи щось не поділили колись і давненько не розмовляли. Чому б не помиритись, ось і подарунок є. Одвіз братові оградку, а що не застав його дома, то в повітці залишив. Радів: ото несподіванка для Лавра буде!

А ввечері прийшов розлючений Лавро. Припер ту оградку на своїх широких плечах, кинув нею об землю, наче лихом.

Вражений Кирило дивився на те з вікна, потім, вискочив надвір — тільки очима блимає, а сказати нічого не в силі.

— Ти заховав у повітці? — запитав брат.

Кирило дивився на нього як на прокаженого.

— Твоя робота? — насідав Лавро.— Ти що, надумав заховати її від когось?

— Подарував же тобі,— нарешті спромігся на слово.

Лавро спершу скривився, далі всміхнувся. А що було не весело, то зразу ж і закричав:

— Подаруй її самому собі! Жінці своїй подаруй!

— Другий би подякував, а ти... З чужим завжди порозумієшся, а своє тільки в очі плюне.

— Якби я плюнув на тебе, то довіку не втерся б.

— Отака віддяка,— скрушно крутив головою Кирило.— Та якби я знав... Та якби мені хтось подарував, я б розцілував його. Лавре, Лавре, не вовки ж ми, а люди.

Лавро вже трохи заспокоївся, не кричав, а говорив розважливо:

— Й шкода, що не вовки, бо якби ти вовком був, то не зробив би так!

— Авжеж, не зробив,— не розумів його Кирило.

— Тьху,— спересердя плюнув брат і пішов з обійстя. За ворітьми спинився на хвилю й кинув:— Ти ж не догадався віддати її комусь іншому!

"Повернув, що не хоче віддячувати. Але ж і не хоче, щоб я віддав кому-небудь. Либонь, надіється, що йомутаки знову дістанеться. Е-е, був Лавро скупердяєм, таким і лишився. Він із своєї кишені ніколи нічого не витяг і не віддав. Це тільки я такий дурень на всю сім'ю вдався, інші розумніші й спритніші".

А що, як Лаврові на зло взяти й віддати оградку? Просто так, ні за що. Звісно, чуже хоч спасибі скаже, не те що рідний брат. Перебирав у пам'яті добрих знайомих, та як не порпався в її закапелках — ні на кому не міг спинитись. Бо той хоч і непоганий чоловік, а що доброго йому, Кирилові, зробив? Нічого. І небіж нібито приязний та усмішливий завжди, а не покликав, коли родини третього сина справляв. Кажуть, наче нікого не кликав, самі посходились, та вже кого-кого, а його мусив би запросити.

Так і зосталась оградка на обійсті, аж поки віддав її комусь за чималі гроші...

Якось голова сільради йшов мимо обійстя, і Кирило закликав його до хати. Гість мав звичку всміхатися, коли треба й не треба, тож, ступивши

через поріг, усміхнувся. В хаті було напівтемно — вишні, що росли під вікнами, ледь пропускали світло. На стінах висіли паперові килимки, на яких синіли озерцята з білими лебедями, а побіля лебедів — човни, і в човнах хлопці й дівчата з круглими очима.

— Хоч би подивився, як живу,— мовив Кирило й рукою махнув.

— Живете добре.

— Хвалити господа, не жалуюсь. Тепер ніхто не жалується...

Гість чимало наслухався різної різноти про Кирила, та й сам уже знав його трохи, а тому, сівши й ще раз оглянувшись по кутках, запитав:

— Маєте щось до мене?

— Мати, звісно, не маю, а побалакати знайшлось би про що...

— А саме?

— От скажи, ти пам'ятаєш, яке наше село було в сорок п'ятому году?

— Пам'ятаю. Самі бовдури, мазанки, землянки...

— Я не за те. Я за те, що перше хати до ставу доходили, а тепер і за ставом скільки. А з Ковалишиного кутка? Те саме. Розпухає село, як тісто. А скільки ставиться! Вже на ладан дихає, а береться нову хату зводити. Й не для дітей, не для внуків, а для себе! Розбестився народ, бо нема ні голоду, ні мору.

Гість тільки всміхався. Кирило провадив далі:

— Коли голод — кепсько, а коли об'їдаються од пуза — хіба краще? Народ запливає салом, від того дурнішає, а скільки байдужості в нього? Усі байдужі стають, бо ситі. Голодний на різні видумки он який гострий, він що завгодно вчворить, а ситий? От ти мені скажи, на що він удатний? Тільки лежати й живіт чухати... Ну ти скажи!

— Ви, дядьку, мор накликаєте, чи що?

— Я накликаю мор? Господи збав!

— Що ж ви хочете?

— А нічого! Нічого я не хочу. Тільки так...

— Дивний ви чоловік. Сьогодні у вас одне, завтра — друге... А от ви хіба голодний?

— Бог милував.

— Отож-то й воно... Чого кликали? — Гість перестав усміхатись.

— Село росте, людей більшає, а цвинтар який був, такий і зостався. Як обкопали його, то рів той і не перекопали далі.

— І що ж?

— То чи не прирізали б іще землі трохи, бо скоро й хоронити не буде місця. Хіба що в два поверхи кластимем, як ото люди в місті живуть.

— Ситі не люблять умирати. А як побачать, що цвинтар розширюється, можуть знаєте що сказати? Ніби заздалегідь готуємо місце для всіх, живих.

— І нехай кажуть! Хіба не правда? Треба наперед піклуватись. Люди бачитимуть турботу.

— Вам, дядьку, втямки, що говорите?

— То, либонь, тобі невтямки. Тепер усі такі пішли, як ти. Легко живуть, бо легко ведеться. Нічого їм не кладеться голови.

— Так-таки нічого й не кладеться? — знову всміхнувся голова сільради.

Кирило відвернувся й замовк. Чи він ту землю для себе просить? Таки ні. Він думає, аби всім було добре. А коли всім буде добре, то і йому, Кирилові, почуватиметься незлецько.

— Пішов я,— обізвався гість.— Добре ви живете, дядьку.— Й на прощання ще раз обвів поглядом строкаті килимки на стінах.

Засумував по тому Кирило, занудився. Начебто на серце його чоботом наступили та ще й слід зоставили — не слід, а рану. Потьмяніло навколо — чи що погода дощова настала, чи що настрій геть упав. Якби до нього, Кирила, прислухались, то чи було б таке безладдя скрізь? Не було б його ні в житті, ні на цвинтарі. А що він на цвинтарі зробив би? Кирило зітхав і шкріб зарослі груди. Зробив би так, аби кожен наперед знав своє місце. Ото, скажімо, Кирилове місце біля Дениса Потаповича — і не в закутку й не на видноті. Біля себе поклав би жінку свою. Хоч і надокучила йому на цьому світі, та нічого не вдієш, хай би вже лежала, бо од людей було б совісно... Хоч Лавро й поганенький брат, проте ж кращого немає, одної матері діти,— теж нехай поруч би упокоївся. Не хотів, бевзь, оградки, то й не матиме! Поставлять на ньому штахетики дерев'яні — отого він і вартий. Та й непогано було б, якби й діти далеко від нього не відсунулись. Його діти — нехай би коло нього лежали.

Важко розмірковував. Село їхнє велике, людей повно, роботи вистачає і в колгоспі, і в радгоспі, й на цукровому заводі, проте для кожного він знайшов би місце. Таке, на яке заслужив. Звісно, голову артілі поклав би там, де йому й годиться бути: щоб зразу було видно, що людина не просто лежить на цвинтарі, а очолює його. Різних там бригадирів — серед людей їхніх бригад, й землі насипав би над ними більше, й пам'ятники вищі поставив би. Сусіда поклав би коло сусіда: коли на цьому світі не насварились, то нехай на тому досваряться...

Синові приспічило женитись, і Кирило надумав справити гарне весілля. Звісно, можна було б і таке собі, непоказне відгуляти, бо однаково з гульбища толку ніякого: хтось нап'ється, хтось поб'ється, а тебе винуватцем назвуть. Проте син є син, жениться він не вдесяте, а вперше; коли ж удесяте захоче, то вже без батька відсвяткує. Кирило трохи горілки купив, трохи нагнав, погодував ще кабанчика самим кислим молоком, щоб м'ясо було солодше й ніжніше, заколов того кабанчика — от і півділа ззаду.

А що родичі жили по всеньких усюдах, то розсилали їм листи. У кожному йшлось про одне й те ж. Мовляв, живемо добре, хоч і здоров'я некріпке; хата вже стара, проте зимою тепло, бо загату викладають картоплинням; біля села зводять цегельню, то тепер усе в них кластимуть із цегли, а хіба вона грітиме так, як глина; сонечко їхнього життя не до полудня пливе, а ген-ген із полудня, то треба ж якось усім родичам докупи з'їхатись, бо чи ще вдасться коли-небудь, а тут і Йосип їхній жениться. Листи розіслали, скоро й відповіді поприходили. Дехто обіцяв навідатись, дехто відмовлявся справами, дехто ж зовсім не відповів, то Кирило з жінкою не знали: зможуть оті приїхати чи ні.

Настав, зрештою, день весілля. З'їхались родичі, далекі, поприходили близькі. Й усі крадькома раділи, що такий миршавий, з лишаюватим обличчям Йосип, котрий засидівся в парубках, бере дебелу, здорову дівчину, яку хоч і не назвеш вродливою, зате ж і не виродок. Найбільше радів, здається, Кирило: у чорному злежалому піджаці та в крапчастій зеленій сорочці він був схожий на розтривоженого жука,

котрий не знає, де йому подітись. Спершу ходив од гурту до гурту, потім пересідав од столу до столу, встрявав до розмов, то геть почорнів-почорнів з лиця, задумався. Гості стали перешіптуватись між собою: батько чимсь невдоволений. Молода теж занепокоїлась: чи не через неї? Йосип виждав слушну хвилю й одкликав батька вбік:

— Хтось поговір пустив недобрий, чи що?

— Де? Хто? — Кирило не міг утямити, про що йдеться.

— А чого ж це ви так наіндичились?

— Я? — не міг повірити, що він наіндичений.

— Тату, спасибі, вам, що таке весілля мені справляєте, тільки ж не суптесь, бо люди всяке можуть подумати. Що ми між собою погризлись чи вам молода не нравиться.

— Чого ж не наравиться? Наравиться! — запевнив батько.— Ти в мене хват, не підібрав якийсь непотріб, так і слід.

— Ну й добре,— зрадів син, який пишався сам собою, що справді жінку найшов тілисту й до всього спритну.— Спасибі вам на доброму слові... Тільки ви більше не хмартесь, бо все можуть подумати...

До гостей вони повернулись усміхнені, й Кирилові та його жінці стали кричати "гірко!" Кирило вже й справді хотів поцілувати свою стару, проте вона несподівано розсердилась, відштовхнула його обома руками й вискочила за поріг.

Кирило почувався щасливою людиною. Він поцілував у щоку якусь приїжджу свою родичку, потім ударив себе в груди:

— В нашому роду всі отакі!

Йосип аж почервонів з радості, бо йшлося ж і про нього.

— В нашому роду жінок люблять, бо мають таких, у кого є що любити.

Сказане було правдою. Усі родички, які поз'їжджались і посходились, були собі нівроку. Й молода серед них була не гірша. То син одкликав батька, а це батько одкликав його за хату, в бугилу, й там, поклавши руку на плече, зашепотів:

— У мене синів скільки? Не багато, ти один. Скільки бог дав, стільки й маю. Я своє життя звікував не марно, дещо надбав, якусь копійку склав. І за оградки ж лишилось. Бо хіба твій батько розтринькував? Не з тих! Не думай, що нічого тобі не вділю на розжиток, що не поможу. Усього дам!

Йосип нічого не казав, тільки цілував батька в щоки, в мокрий лоб і густо сопів. З батьком вони ніколи не сварилися, жили мирно, син не замислювався, любить він батька чи ні, проте зараз любив так, аж у очах туманилось.

— Ти мене слухай. Жінку свою не бий, проте в руках умій тримати, щоб вона своє місце знала. Й ото відразу покажи їй себе, щоб потім пізно не було.

— Та ви!.. Та я!..— мало не схлипував Йосип, і подих йому перехоплювало.

— Людей можеш шанувати, можеш і не шанувати — то вже як кого, зате бійся всіх. І доброго бійся, й поганого...

— Та я!.. Спасибі вам, тату!.. Ех! Спасибі!

Вони повернулись до хати, повсідались, і Кирило, обпікаючи сина напруженим та рішучим поглядом, раз у раз руку зводив і застережливо помахував пальцем: мовляв, затям, що тобі казалось, не забувай батькових порад, даних тобі на весіллі, бо поради такі даються не часто! А Йосип прикладав долоню до грудей, нахиляв голову, ніби казав своїм виглядом: спасибі, тату, спасибі.

Веселились і наступного дня. Чужих було менше, позоставались майже всі свої. Кирило був чи не урочистіший, ніж учора, і, здається, щось мав на думці. І коли під вечір гості повморювались, танцюючи на дворі під акордеон, та й пішли трохи пройтись, то Кирило повів родичів по межі через город. Вийшли за садибу, а він їм на цвинтар показує рукою — мовляв, ходімо. З весілля — та на цвинтар? Хтось засміявся, хтось насупився, проте послухались. Поволі гарний настрій підупав, та Кирилові хоч би що.

— Просив, щоб землі трохи прирізали, та хіба мене послухали? — жалівся гостям.

— Й нащо вам, батьку, зараз отак...— силкувався обірвати Йосип його мову.

Кирило навіть оком не повів у його бік.

— Як би не було,— правив далі,— а ми не пропадемо. Місця на цвинтарі гарні ще є, й розтринькувати їх я не стану. Не хотіли мене послухати — то нехай як хочуть. Ти, Йосипе, лежатимеш отут,— і він показав рукою на латку землі, зарослу конюшиною.— Чим не місце? Таке місце я нікому не віддам, лише дитині рідній. Затям це, Йосипе! Жінка твоя біля тебе ляже, бо так годиться. Ти, Ганно,— звернувся до однієї з родичок, яку виділяв з-поміж інших за розум,— ляжеш ген на тому горбочку. Земля там сухенька, домовину не заллє, спатиметься так, що й живі позаздрять. Ти, Василю, і настраждався, й наголодувався, й навоювався, гріх не подумати про тебе,— поглянь на отой камінь.

Вважай, що під тим каменем ти вже лежиш. Е-е, можеш не дякувати, не треба. А ти, Олено, чого плачеш? Син мій жениться, весілля в нас, тішаться всі — хіба таке часто буває? — а ти журишся! Не журись, Олено, радуйся, я й тебе не забув. Ти, Олено, біля Василя вже якось примостишся, в нього характер спокійний, не хвицатиметься.

— Зовсім сп'янів Кирило, ведімо до хати його,— почали казати.

— Це хто сп'янів? Я сп'янів? Та немає такої горілки, щоб мене узяла. Це я того захмелів, що бачу вас усіх разом.

— Йосипе, Йосипе, ну чого ж ти руки на грудях склав? — насідала розумна Ганна.— Треба ж робити щось.

— Тату... Ходімо...

Кирило ширше розставляв ноги, ніби його хотіли зіпхнути, а він прагнув утриматись.

— Можете не дякувати. Усіх вас... отут... забезпечу. Не я був би, якби не забезпечив! І вас, і дітей ваших.

— Допитися отак! Простимо вже, бо сина женить. Добре, що хоч не свариться ні з ким і не б'ється...

— Святий чоловік... Ходімо вже, Кириле, ходімо, бо ж гості в хаті чекають, а ні вас немає, ні молодого.

— Запам'ятали, що я казав? Запам'ятали, де показував? Добре запам'ятали? Отак і буде, бо Кирило не обманює. Сказав — як зав'язав сто гудзів на мотузку, не розв'яжеш...

— Спасибі, тату,— дякував п'яний син...

Кирила взяли під руки й повели додому. Він шкопертався, голову звісив, проте ще знаходив у собі силу раз у раз вигукувати:

— Забезпечу! Що в мізки вбив собі, то вже так і зроблю!

— Спасибі, тату...

В коморі постелили сіно, кинули кожух, подушку і вклали Кирила, аби виспався, Кирило відбрикувався, проте заснув одразу. Снилось йому щось гарне, бо він задоволено мурчав і всміхався. Щоправда, коли глупої ночі співи повтихали, Кирило прокинувся. Довго доходив тями, проте в голові гуло й дзвеніло, то так тієї тями дійти й не зміг. Поворухнув однією рукою — ворушиться, спробував звестись — темрява закружеляла довкола нього, й Кирилові здалось, що він теж кружеляє в тій темряві. Він напружив ноги, аби не впасти. Де ж це він? Проте свідомість спала, нічого не підказуючи. Розвівши руки, ступив уперед і наткнувся лобом на щось тверде. Обережно взявся обмацувати, але так і не зміг догадатись, що то. Ступив убік, ще раз, та в коліно вперлось щось гостре. Де ж вихід? Як звідсіль вибратись? Куди він потрапив?

Кирило вкляк, силкуючись збагнути, де він. В голові шуміло, в скронях стукало — жодна думка не народжувалась. Де ж він? Чому довкола така навісна тиша? Й од здогадки, яка ще не оформилась, проте вже тонесеньким струмочком пробивалась у свідомість, тіло його раптом стало безвольне, руки, як неживе дерево, обвисли, й Кирило осів долі. Він утрапив туди, де не можна нічого ні побачити, ні почути, де панує споконвічна чорна тиша. Добре, що тут сухо й тепло, нізвідки не дме й не протікає вода. Добре, що тут, либонь, є на чому полежати — і Кирило легесенько взявся обмацувати кожух на долівці. Під пальцями зашаруділо сіно, і його запах остаточно заспокоїв. Сіно пахло луговими травами, аромат його був лагідний і приємний. Кирило зітхнув і, подумавши, що на такий упокій він заслужив не тільки в бога, а й у людей, міцно заснув.